

УДК 159.923.5

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

С. Г. Давидюк

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
вул. Першотравнева, 20, м. Кременчук, 39600, Україна.

E-mail: sveta_davidyuk@mail.ru

Проаналізовано соціально-психологічні чинники формування політичної свідомості студентів в умовах навчально-виховного процесу. Охарактеризовано вплив професійного самовизначення на розвиток політичної компетентності. Визначено зміст поняття «політична свідомість» як системи різноманітних уявлень людей про об'єктивні зв'язки з інститутами влади і про власні можливості участі у справах управління державою і суспільством. Розглянуто процеси самоідентифікації та професійного самовизначення в юнацькому віці. Представлено результати використання авторської методики формування політичної культури та політичної свідомості, що аргументують розробку та впровадження спеціально орієнтованих освітніх розвиваючих програм.

Ключові слова: політична культура, політична свідомість, професійне самовизначення, політична компетентність.

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ СТУДЕНТОВ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

С. Г. Давидюк

Кременчугский национальный университет имени Михаила Остроградского
ул. Первомайская, 20, г. Кременчуг, 39600, Украина.

E-mail: sveta_davidyuk@mail.ru

Исследуются социально-психологические факторы формирования политического сознания студентов в условиях учебно-воспитательного процесса. Показано влияние профессионального самоопределения на развитие политической компетентности. Определено понятие «политическое сознание» как система идей различных людей об объективной связи с институтами власти и о собственных возможностях участия в делах управления государством и обществом. Дан теоретический анализ процессов самоидентификации и профессионального самоопределения в юношеском возрасте. Предоставлены результаты использования авторской методики формирования политической культуры и политического сознания, которые аргументируют разработку и внедрение специально ориентированных образовательных развивающих программ.

Ключевые слова: политическая культура, политическое сознание, профессиональное самоопределение, политическая компетентность.

АКТУАЛЬНІСТЬ РОБОТИ. Важливість дослідження проблеми формування політичної свідомості студентської молоді зумовлена низкою причин. Як показують події останніх років, політичні уявлення та поведінкові орієнтації

молоді, що все більше включається в діяльність суспільних інститутів, виступаючи конкурентом інших суспільних груп, можуть суттєвим чином впливати на зміни в українському суспільстві. Політичний досвід, досвід спілкування і професійної діяльності, процеси політичної соціалізації цієї соціальної групи мають своєрідний оновлюючий вплив на загальну політичну культуру, який в майбутньому зростатиме. Для українського суспільства важливим є питання, якою мірою і яким чином молодь може виступити в своїй традиційній ролі – носія нових ідей, ініціатора суспільних оновлюючих програм, укорінення нових моделей поведінки. Сьогодні освіта та соціалізація молоді виступають самостійними впливовими чинниками економічних та соціальних змін, оскільки перспектива суспільства певною мірою визначається загальною спрямованістю політичної свідомості молоді, особливостями формування її соціально-політичних орієнтацій, її політичним вибором і відношенням до влади [7]. Важливим для сучасного суспільства є питання про те, якими повинні бути освітні заклади, щоб розвивати нові форми свідомості та орієнтації особистості, нові форми соціальної компетентності, забезпечувати умови професійного становлення вільної та культурної особистості, що ефективно вирішує професійні проблеми, і, одночасно, відзначається громадянською діяльною та компетентною поведінкою.

Метою роботи є дослідження чинників формування політичної свідомості студентської молоді, а саме, впливу професійної соціалізації на політичну компетентність.

МАТЕРІАЛ І РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ. Особливості політичної свідомості визначаються політичною культурою суспільства. За останні роки значно зросла кількість досліджень, що охоплюють різні аспекти проблеми політичної культури (В. М. Бебик, М. Ф. Головатий, В. А. Ребкало, Є. І. Головаха, І. В. Жадан, Н. В. Паніна, Л. Н. Овдієнко, М. М. Слюсаревський, С. Г. Рябов, В. О. Татенко) [1, 2, 5]. Наукові праці переконливо показують, що політична стабільність і суспільний розвиток зумовлені не тільки правовою чи політичною системою суспільства, а й визначаються глибинними емоційними соціально-психологічними зв'язками між членами суспільства, що можуть сприяти або перешкоджати розвитку та стабільності суспільства. Побудова в Україні демократичної системи вимагає формування адекватної політичної культури.

Визначення політичної свідомості досить часто повторюють окремі елементи політичної культури. Однак, аналіз наукових джерел дозволяє зробити висновок, що для характеристики політичної системи більш відповідним є поняття політичної культури, а для характеристики політичної культури – поняття політичної свідомості. Політична свідомість – суб'єктивний вимір політичного процесу, що є відповідним функціонуванню певної політичної культури. Більшість дослідників вважають, що політична свідомість є похідною політичної культури, та одночасно може виступити її вищим рівнем або може бути визначеною найсуттєвішим компонентом розвинутих форм політичної культури. У контексті деяких робіт політична свідомість виступає як незалежна змінна, що

визначає тип і рівень політичної культури в суспільстві та обумовлює найбільш типові та масові варіанти політичної поведінки.

Під політичною свідомістю розуміють сукупність соціальних почуттів, поглядів, уявлень, що відображають існуючі реальні політичні стосунки. Політична свідомість розглядається як багатомірне утворення, що в узагальненій формі відображає міру знайомства суб'єкта з політичною реальністю і раціональне ставлення до неї [8]. У зарубіжній психології політичну свідомість розглядають як всю сукупність суб'єктивних аспектів політики. У вітчизняному контексті політичну свідомість тривалий час трактували як одну із форм суспільної свідомості, як відображення соціально-економічних аспектів життя людей.

Політична свідомість за своїм змістом охоплює різноманітні уявлення людей, що опосередковують об'єктивні зв'язки як з інститутами влади, так і між собою з приводу участі в управлінні справами держави й суспільства. Функції політичної свідомості співпадають з функціями свідомості взагалі: пізнавальна, регулятивна, оціночна, інтегративна, прогностична, інформативна.

Формування політичної свідомості відбувається під впливом різноманітних об'єктивних і суб'єктивних чинників. До об'єктивних чинників належать реальні умови життєдіяльності людей, які складаються на основі економічних, політичних, культурних відносин, матеріальних умов людського існування, функціонування політичних інституцій тощо. Суб'єктивні чинники політичної свідомості включають у себе потреби, інтереси, духовні цінності й політичні пріоритети, індивідуальні соціально-психологічні особливості людини тощо [6].

Загальною закономірністю процесу розвитку політичної свідомості є те, що міра зрілості особистості визначає її активність у розвитку й утворенні психологічної структури, що регулюватиме також і політичну поведінку, активність у формуванні особистісної ідентичності, яка її координуватиме, визначатиме формування особистості як суб'єкта політичних електоральних дій, що повинен самостійно реалізувати процес політичного вибору з адекватністю рішень і психологічних затрат. Розвиток політичної свідомості відбувається в діях політичного самовизначення при здійсненні вибору в ситуації невизначеності. Самовизначення як дія свідомості полягає у визначенні напряму життєдіяльності, співвіднесенні особистих зусиль з результатами, визначенні затрат, оцінці можливого результату власних зусиль. Процеси самосвідомості і самовизначення відзначаються тим, що людина як суб'єкт діє, усвідомлюючи ціль, засоби, результати своєї діяльності і використовує власні досягнення. Самовизначення передбачає, що суб'єкт визначається як в соціальній дійсності, так і у власній свідомості (загальнолюдській, етнічній, громадянській, релігійній, історичній, моральній, професійній), в своїх стосунках зі світом. Самовизначення здійснюється у ціннісному, дієвому та часовому аспектах. В якості критеріїв політичної свідомості виступають цінності, моделі політичної поведінки та часова перспектива, що в актуальний момент враховується особою та має регулятивний вплив на її діяльність. Політичне самовизначення відбувається в процесі набуття суспільного досвіду, правил досягнень певного необхідного і достат-

нього рівня політичної культури та виявляється в рівні політичної самоактуалізації особистості в контексті політичної культури.

В політичній свідомості, відповідно до загальноприйнятих уявлень, визначається когнітивний рівень, поведінковий рівень, регулятивний рівень. Когнітивні компоненти політичної свідомості представляють процеси рішення смислових завдань, процес пошуку особою своєї позиції в різних ситуаціях. Цей рівень свідомості реалізується завдяки соціальному мисленню і рефлексії, які активізуються в ситуації вибору. Процеси соціалізації поставляють моделі соціального світу, частиною якого є моделі політичного світу, сприяють розумінню законів політичної реальності. Готовність до політичного самовизначення передбачає певний рівень психічного та особистісного розвитку, що формується в результаті спілкування і діяльності й включає такі характеристики, як соціальне мислення та рефлексія, сформованість свідомості, самосвідомості особистості, «Я»-концепції, системи цінностей, наявність певного рівня досвіду. Становлення політичної свідомості відбувається поступово, на певній основі самовизначення та розвитку здатності до самовизначення, накопичення досвіду вирішення проблем в різних соціальних сферах, випробуванні різних соціальних моделей поведінки. Попередньою умовою розвитку політичної свідомості є власна ідентичність, її рівень розвитку. Різні лінії особистої ідентичності випробовуються, підтримуються, вдосконалюються, утворюють нові структури та ієрархії. Певні лінії ідентичності починають посилюватись та домінувати. Від взаємодії цих ліній залежить подальше життя особистості [3].

Юнацький вік є періодом розвитку свідомості, становлення особистої ідентичності, формування системи уявлень про загальні принципи і основи буття, оформлення власного світогляду, формування життєвої перспективи, професійного самовизначення. Окрім того, це період статусно-рольової невизначеності, нестійкості «Я»-концепції, різноспрямованих тенденцій соціальної поведінки, амбівалентності почуттів [9]. Виходячи із розуміння цих загальних закономірностей, можна гіпотетично передбачати, що такими особливостями будуть зумовлені певні значимі труднощі в сфері політичного самовизначення, у процесі формування політичної свідомості в цілому.

Професійне самовизначення є одним із новоутворень юнацького віку, а професійна ідентичність стає складовою цілісного образу «Я» особистості. Здатність до професійного та особистісного самовизначення, визначення себе як суб'єкта вибору та життєвого існування можна охарактеризувати як одну із основних передумов соціальної успішності. Характерною особливістю свідомості молодшої людини є орієнтація на майбутнє. Особистість визначає свої перспективи щодо майбутнього, в які входить професія та участь у суспільному житті. Професійний вибір в юності – це актуалізація творчої сили розвитку, що досить детально описана в літературі, але це, водночас, самовизначення і в інших сферах життєдіяльності в конкретній культурно-історичній ситуації [4]. Гіпотетично можна припустити, що аспекти професіоналізації, її характеристики є пов'язаними з процесами політичної соціалізації, виступають її детермінуючими чинниками. Адже при виборі життєвого професійного сценарію особис-

тість визначає життєвий сенс майбутньої професії, свої життєві позиції, з'ясовує, які базові цінності та устремління вона реалізує, які можливості досягнення вищих благ, щастя, задоволення життям можна буде досягти в даному суспільстві, в даній політичній культурі. Основою розвитку політичної свідомості молоді виступають процеси професіоналізації як найбільш інтенсивного напрямку соціалізації, стимулювання суттєвого аспекту соціальної зрілості – професійної діяльній зрілості. Професійна соціалізація, як можна передбачити, визначає також і володіння правовими нормами, моделями політичної та електоральної поведінки, прийнятими в суспільстві. Суб'єктом політичного вибору особистість стає тільки на достатньо високих рівнях розвитку, коли набуває компетентності в узгодженні складних колізій як особистісного, так і суспільного розвитку, в усвідомленні суспільних умов своєї діяльності, розумінні оточуючого соціального і професійного світу, а також себе як суб'єкта дій і вибору [4].

Враховуючи, що навчання у ВНЗ виступає одним із напрямів політичної соціалізації, було поведене дослідження особливостей формування політичної свідомості студентів. Практичне значення даного дослідження полягало у тому, що діагностика процесів формування політичної свідомості та особливостей становлення та функціонування політичної свідомості в умовах професійної освіти створить основу для вирішення багатьох психолого-педагогічних задач, дозволить розробити методи активного соціального навчання, що сприятиме відкриттю молодими людьми різноманітних граней свого «Я», а саме політичного «Я».

На основі даних дослідження образу «Я», системи цінностей та рівня політичної компетентності студентів Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського було розроблено методіку формування політичної свідомості. До початку формуючих занять були визначені показники політичних уявлень, рівень інтересу до політичних подій, розвиток загальних уявлень про політику (загальна концепція політики), зміст цінностей та установок особистості щодо політичної участі, політичного лідерства, прийняття політичних рішень, мотивації політичної діяльності, визначені особливості участі в політичному житті, соціальні позиції та політичний досвід. Для оцінки показників використовувалась авторська методіка оцінки політичної культури та свідомості, яка поєднувала елементи оціночних шкал, опитувальників та методіки незавершених суджень. Після використання формуючої методіки була проведена повторна діагностика вищезазначених показників політичної свідомості у експериментальній та контрольній групах студентів. Аналіз результатів дозволив дійти висновків, що найбільш важливим ефектом запропонованої системи занять є підвищення практичної політичної компетентності та інформованості студентів про ситуації політичної взаємодії, розвиток навичок організації політичної взаємодії, знання психологічних умов, які посилюють або порушують політичну поведінку. Програма сприяла розвитку свідомості та теоретичної, діагностичної і практичної політичної компетентності особистості.

Можна зазначити, що в ході занять формується орієнтація на політичну діяльність, позитивна самооцінка своїх особистих якостей, перспектив, позитивна «Я»-концепція в цілому, підвищується рівень оволодіння комунікативними навичками, розгортається особиста активність щодо усвідомлення норм, правил, еталонів поведінки, розвивається здатність до контролю своїх станів, емоцій, бажань та переживань, прагнення до саморозвитку. Змінюється ієрархія цінностей: підвищується рейтинг цінностей, що визначають гармонізацію стосунків з світом, цінностей, що визначають гуманістичні настанови. За показниками рівня самоактуалізації зміни відбуваються в напрямку підвищення рівня, зростання тенденції до внутрішнього самоконтролю, підвищення показників самоприйняття. Динаміка часової перспективи як когнітивної складової свідомості проявляється у вигляді тенденції до координації особистих професійних цілей з певними політичними суспільними перспективами. Дослідження за методикою п'ятирічних інтервалів показують, що проведена робота щодо розвитку елементів політичної культури сприяє розвитку суб'єктивної картини життєвого шляху. Після завершення програми у її учасників спостерігається підвищення інтересу до майбутнього, що виявляється в більшій насиченості подіями майбутнього. Порівняно з контрольною групою зростає наповненість подіями всіх інтервалів упродовж усього життєвого шляху.

Розроблена програма має вплив на різні аспекти свідомості, а саме: відбувається зміна співвідношення між минулим та майбутнім, підвищується емоційна наповненість суб'єктивної картини життєвого шляху. Сукупність отриманих результатів (підвищення самооцінки, поглиблення часової перспективи, зміни в особистісних параметрах) дозволяють опосередковано оцінити реальні психологічні ефекти формуючої програми.

Отже, дослідження формування політичної свідомості студентів дало підставу для наступних висновків:

1) особливості політичної свідомості можуть змінюватись в процесі доцільно спрямованого навчання, що включає оволодіння політичними евристиками;

2) ефективність професійного самовизначення впливає на розвиток орієнтацій у політичній реальності;

3) розробка та впровадження спеціально орієнтованих освітніх розвиваючих програм, спрямованих на розвиток політичної культури та використання практичних політичних евристик (евристики вибору, еристики альтернативності, еристики «трьох децентрацій»), забезпечує психологічні умови розвитку складових політичної свідомості особистості (когнітивних, емоційних, поведінкових; концептуальності, цілісності та об'єктивності загальної концепції політичного життя).

Запропонована методика може виступити як своєрідний курс психологічної та політичної пропедевтики і використовуватись як один із варіантів активного соціального навчання, або виступити частиною іншого курсу, що орієнтується на формування та розвиток як соціальної, так і політичної компетентності. Реалізація даної програми показує, що розвиток політичної культури може

відбуватись в процесі доцільно спрямованого навчання. Найбільш важливим ефектом запропонованої програми є підвищення політичної культури та практичної компетентності, інформованості та розвиток навиків організації соціальної взаємодії, знання психологічних умов, які посилюють політичну активність, тобто теоретичної, діагностичної та практичної політичної компетентності особистості. У ході занять формується орієнтація у політичних реаліях, позитивна самооцінка своїх особистих якостей, перспектив, позитивна «Я»-концепція в цілому, достатній рівень комунікативних навиків, усвідомлення норм, правил еталонів соціальної поведінки, здатність до контролю своїх станів, емоцій, бажань та переживань, прагнення до саморозвитку та змін.

ВИСНОВКИ. Досвід роботи за програмою показує, що цілеспрямований і професійно організований вплив засобом тренінгу дозволить студентам ВНЗ розвивати та позитивно сприймати власні політичні позиції, власне політичне «Я», а також бути готовим до змін, на основі яких він буде спроможний будувати конструктивні взаємовідносини з оточуючими людьми, достойно вести себе в ситуаціях політичної взаємодії.

Розвиток політичної культури, орієнтованої на демократичні цінності, збагачення освітнього процесу проблемними ситуаціями, що вимагають вибору особистої позиції щодо політичної реальності, сприяє розвитку компетентності особистості, підвищує орієнтації на громадянську та політичну активність, зумовлює зміни в політичній свідомості майбутнього фахівця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бебик В. М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика / В. М. Бебик. – К. : МАУП, 2000. – 383 с.
2. Бебик В. М., Головатий М. Ф., Ребкало В. А. Політична культура сучасної молоді / В. М. Бебик, М. Ф. Головатий, В. А. Ребкало. – К. : УНДІПМ, 2004. – 112 с.
3. Васильченко О. М. Етносоціальні уявлення в структурі «Я»-концепції університетської молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія» / О. М. Васильченко. – К., 2003. – 19 с.
4. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е. И. Головаха. – К.: Наукова думка, 1988. – 143 с.
5. Головаха Е. И., Панина Н. В. Социальное безумие. История, теория и современная практика / Е. И. Головаха, Н. В. Панина. – К. : Абрис, 1994. – 169 с.
6. Кирилюк Ф. М. Політологія: навчально-методичний комплекс / Ф. М. Кирилюк. – К. : ЦУЛ, 2005. – 704 с.
7. Молодь України у зеркалі соціології / за ред. О. Балакіревої, О. Яременка. – К. : УІСД, 2001. – 210 с.
8. Психология : словарь / [ред. сост. А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский]. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
9. Столин В. В. Самосознание личности / В.В.Столин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 285 с.

**FACTORS OF POLITICAL CONSCIOUSNESS OF STUDENTS
IN THE EDUCATIONAL PROCESS**

S. Davidiuk

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University

vul. Pershotravneva, 20, Kremenchuk, 39600, Ukraine.

E-mail: sveta_davidyuk@mail.ru

This article is about the social and psychological factors of creation political consciousness of students in the conditions of the educational process and about the influence of occupational self-determination on the development of political competence. The content of the concept «political consciousness» is analyzed as system of various people's ideas about objective connection with power institutions and about own opportunities to participate in management affairs of state and society. Processes of creation own identity and the occupational self-determination at youthful age are considered. The results of using author's technique of creation political culture and political consciousness are provided. This may be an argument for preplanning and application the specially elaborated educational programs.

Key words: political culture, political consciousness, professional self-determination, political competence.

REFERENCES

1. Bebyk, V. M. (2000), *Bazovi zasady politolohii: istoriia, teoriia, metodolohiia, praktyka* [Base principles of political science : history, theory, methodology, practice], MAUP, Kyiv, Ukraine.
2. Bebyk, V. M., Holovaty, M.F., Rebkalo, V.A. (2004), *Politychna kultura suchasnoi molodi* [Political culture of modern youth], UNDIPM, Kyiv, Ukraine.
3. Vasylchenko, O. M. (2003), *Etnosotsialni uiavlennia v strukturi «Ia»-kontseptsii universytetskoii molodi: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. psykol. nauk «Sotsialna psykolohiia»* [Etnosozialni presentations are in the structure of "Y"-konzeptsii of university young people], Kyiv, 19 p.
4. Holovakha, E. Y. *Zhyznennaia perspektyva y professyonalnoe samoopredeleniye molodezhy* / E. Y. Holovakha. – K. : Naukova dumka, 1988. – 143 p.
5. Holovakha, E.Y., Panyna, N.V. *Sotsyalnoe bezumye. Istoriya, teoriya i sovremennaia praktyka* / E. Y. Holovakha, N. V. Panyna. – K. : Abrys, 1994. –169 p.
6. Kyryliuk, F. M. *Politolohiia: navchalno-metodychnyi kompleks* / F. M. Kyryliuk. – K. : TsUL, 2005. – 704 p.
7. *Molod Ukrainy u zerkali sotsiolohii*; ed. O. Balakirievoi, O. Yaremenka. – K. : UISD, 2001. – 210 p.
8. *Psykolohiia : slovar* / [red. sost. A. V. Petrovskyi, M. H. Yaroshevskyi]. – 2-y izd. – M. : Polytyzdat, 1990. – 494 p.
9. Stolin, V. V. *Samosoznanye lychnosty* / V. V. Stolin. – M. : Izd-vo Mosk. universitet, 1983. – 285 p.

Стаття надійшла 10.10.2014.